

ARTIKKELI

Hautauskäytäntöjen muutos Länsi-Suomen maaseudulla osana 1700-luvun edistysajattelua

Ella Viitaniemi

Tampereen yliopisto

Abstrakti

Artikkelissa tarkastellaan hautausmaita julkisena tilana ja osana maaseutuyhteisön toimintaympäristöä sekä hautaamiskäytäntöjen merkitystä ja muutoksia. Kirkon lattian alle hautaamisen päättymisen oli iso kulttuurillinen ja yhteiskunnallinen muutos 1700-luvun jälkipuoliskolla, joka johti asteittain modernien hautausmaiden syntyyn.

Kirkko ja siihen kuuluvat rakennukset olivat pitäjän yhteistä julkista tilaa. Niillä oli monia erilaisia uskonnollisia, hallinnollisia ja sosiaalisia merkityksiä ja käyttötarkoituksia. Kirkon rakentamisesta ja ylläpidosta säädettiin laissa ja viranomaiset valvoivat niiden asianmukaista kunnossapitoa. Päätökset rakennus- ja korjaustöistä tehtiin paikallisissa pitäjänkokouksissa. Rakennustyöt tehtiin ruokakunnittain ja rakennustarvikkeet tuotettiin taloittain.

Kunniallinen hautaaminen oli tärkeä osa kristillistä elämää. Arvostetuimpana tapana pidettiin kirkon lattian alle hautaamista. Tämä keskiajalta periytynyt hautauskäytäntö vahvistui puhdasoppisuuden aikaan. Erilaiset hautapaikat osoittivat säätyeroja ja sosiaalista järjestystä, samoin kuin kirkkoihin laaditut penkkijärjestykset. Kirkon lattian alaisista hautakammioista kalleimmat hautasijat sijaitsivat lähimpänä alttaria, kun taas varattomat haudattiin ulos hautausmaalle. Sosiaalisia eroja korostettiin vielä kirkonkellojen soitolla ja käyttämällä eri paarivaatteita.

Kirkkoihin hautaamista oli rajoitettava 1700-luvun alkupuolella tilanpuutteen vuoksi. Käytössä olevat vanhat kirkot olivat suhteellisen pieniä. Lisäksi väestö kasvoi ja haudattavia oli yhä enemmän. Kirkon hautasijat rajattiin vain talollisille ja heidän lähiomaisilleen. Tilaton väestö sai tyytyä kirkkomaan hautapaikkoihin tai heidän oli maksettava kaksinkertainen maksu kirkkohaudoista.

Vaatimukset kirkkohautaamisen lopettamiseksi voimistuivat 1700-luvun puolivälin jälkeen. Tilanahtauden lisäksi valitettiin kirkkohautojen aiheuttavan monenlaista haittaa. Pahinta oli haudoista nouseva ruumiin löyhy, jonka tiedettiin olevan terveydelle vaarallista ja aiheuttavan vakavia sairauksia. Hajua oli vaikea saada pois, vaikka hautakammiot suljettiin kaksinkertaisilla lautaluukuilla tai kivilaaioilla ja tilkittiin luonnonmateriaaleilla.

Ulvilassa asunut taloustieteilijä, professori Johan Kraftman, joka tunnetaan hyödynaikkakauden ajattelijana ja erityisesti maanviljelyksen edistäjänä, käytti henkilökohtaista arvoaltaansa kirkkoon hautaamisen lopettamiseksi. Hän toimi Ulvilassa kirkonesimiehenä ja teki aloitteen kirkkohautauksen lopettamiseksi yhdessä O. J. Gripenbergin kanssa vuonna 1767. Kraftman laati perusteellisen selvityksen kirkkohautauksien haitoista. Esityksen pohjalta Ulvilan pitäjänkokouksessa päätettiin rajoittaa kirkon lattianalaisten hautakammioiden käyttöä. Kraftman laati vuonna 1778 uuden perusteellisen esityksen, jossa hän vaati kirkkohautausten lopettamista kokonaan terveydellisiin riskeihin, järkisyihin sekä kirkkohistoriaan ja Raamattuun vedoten. Kraftman totesi, että seurakuntalaisilla oli oikeus osallistua yhteisiin jumalanpalveluksiin minkään häiritsemättä. Ulvilan lisäksi Kraftman vaikutti myös Porissa, Kullaalla ja Kokemäellä kirkkohautakulttuurin lopettamiseen 1760–1770-lukujen kuluessa.

Pitäjäläisten altistaminen tartuntataudeille ja sairauksille oli vastoin aikakauden rationalismia ja edistysajattelua. Ruumiiden löyhy ei sopinut valistuksen ideaaliin tai valoisaan ja vaaleaan kirkkoarkkitehtuuriin. Se ei myöskään sopinut pietistiseen ajatteluun, joka korosti henkilökohtaista uskoa. Haudoista nouseva löyhy esti seurakuntalaisia keskittymästä jumalanpalveluksiin ja johti kirkossa käymisen laiminlyönteihin.

Kirkkohautaukset vähenivät 1700-luvulla ja kokonaan ne kiellettiin vuonna 1822. Samalla hautausmaat alkoivat täyttyä. Kirkkomaat eivät olleet enää pelkästään varattoman väen hautauspaikkoja, vaan niistä muodostui koko seurakunnan viimeinen leposija. Hautauskulttuurin siirtymävaiheessa rakennettiin erilaisia katettuja hautakammioita. Vähitellen hautausmaita jouduttiin laajentamaan tai rakennettiin kokonaan uusia, erillisiä hautausmaita. Hautausmaiden järjestykseen, hygieenisyyteen ja siisteyteen kiinnitettiin aikaisempaa enemmän huomiota ja niistä muodostettiin puistomaisia julkisia tiloja.

Kirkkoon hautaaminen oli tullut osaksi kristillistä käytäntöä jo keskiajalla. Tätä katolisella ajalla omaksuttua tapaa ei lopetettu reformaation jälkeen tai puhdasoppisuuden aikana 1600-luvulla. Sen sijaan kirkkoon hautaaminen jatkui aktiivisesti, jopa laajeni 1700-luvun alkuvuosikymmeniin saakka. Sitä ryhdyttiin vähentämään vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla valistusajalle tyypillisen edistysajattelun hengessä, joka tähtäsi yhteiskunnan puutteiden ja olosuhteiden korjaamiseen ja kohentamiseen. Kirkkoon hautaamiseen liittyvät käytännön ongelmat olivat hyvin tiedossa ja niistä keskusteltiin niin paikallistasolla kuin Turun tuomiokapitulissa ja akatemiassa. Aiheesta laadittiin jopa taloustieteen professori Pehr Kalmin johdolla maisterin pro gradu -väitöskirja (Kalm ja Hydenius 1765). Lisäksi aikakauden arkkitehtoniseksi ihanteeksi tuli kestävä, kaunis, valoisa ja terveellinen kirkkotila, johon vanhakantaiseksi katsottu tapa haudata kirkon lattian alle ei sopinut. Kirkkohaudat kiellettiin Suomessa kokonaan kuitenkin vasta vuonna 1822. Kyseessä oli merkittävä kulttuurillinen ja yhteiskunnallinen muutos (Gardberg 2003, 63; Laasonen 1991, 326; Knapas 2004, 40-42; Viitaniemi 2016, 174-176).

Kirkko oli julkinen tila, jossa sekä hengelliset auktoriteetit että maallinen esivalta olivat voimakkaasti läsnä, esimerkiksi esirukouksissa, esinelahjoituksissa ja esivallan lähettämissä kuulutuksissa. Kirkko ja sinne kokoontunut seurakunta asetettiin tiukkaan penkkijärjestykseen, joka peilasi valtakunnan yleistä sosiaalista ja yhteiskunnallista järjestystä. Näitä seurakuntalaisten sääty- ja rankijärjestyksen sekä maanomistuksen, sukupuolen ja asuinpaikan mukaan laadittuja kirkon istumajärjestyksiä ryhdyttiin laatimaan 1600-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, eli käytännössä samoihin aikoihin, kun kirkkoon hautaaminen yleistyi (Kaartinen 2002, 417; Sandén 2006, 649; Toivo 2006, 187; Viitaniemi 2016, 111-113).

Hautauskäytännöillä ja hautausmailla oli monta merkitystä. Ne olivat tärkeä osa uskonnollista elämää, mutta niiden kautta osoitettiin myös sosiaalista kontrollia ja yhteiskuntajärjestystä. Kahteen eri hautaamistapaan, kirkon sisälle ja ulos kirkkomaahan hautaamiseen, heijastuivat yhteiskunnassa vallinneet säätyjako ja varallisuuserot. Eroja

vielä korostettiin muilla seikoilla, kuten erilaisten paarivaatteiden käytöllä ja kirkonkellojen soiton määrällä, jotka osoittivat vainajan ja tämän perheen sosiaalista ja taloudellista asemaa.¹ Toisaalta hautauskäytäntöihin vaikuttivat myös vainajan nuhteettomuus, sillä ehtoolliselta pidättäytyneiltä ja jumalanpalveluselämän laiminlyöneiltä voitiin evätä kirkkohautaus. Oma lukunsa olivat rikolliset ja erityisesti itsemurhan tehneet, joita ei haudattu välttämättä edes hautausmaille (Moilanen, Aalto ja Toropainen 2018).

Kunniallinen kuolema ja hautaus olivat osa kristillistä elämää. Vuonna 1686 annettu kirkkolaki määritteli kristillisen hautaamisen ja hautauskäytännöt. Siihen sisältyi myös elementtejä, jotka palvelivat koko yhteiskuntaa. Virallinen tiedottaminen tapahtui esimodernissa maaseutuyhteisössä saarnastuolin kautta, samoin vahvistettu tieto kuolemantapauksista tuli kirkosta. Kirkkolaki määräsi, että kuolema piti ilmoittaa saarnatuolista seuraavana saarnapäivänä eli tulevana sunnuntaina tai muuna juhlapyhänä.² Tähän toimintoon liittyy sekä hengellinen että hallinnollinen elementti. Seurakunnan jäseneksi tultiin kasteessa, jota kummit todistivat. Samoin kuolema vahvistettiin julkisesti. Kun seurakunnan jäsen oli siirtynyt ajasta ikuisuuteen, häntä muistettiin yhteisellä rukouksella ja kirkonkellojen soitolla. Samalla virallinen tieto kuolemantapauksesta tavoitti ne henkilöt, joita asia yhteisössä kosketti. Kirkkolaki myös määritteli, että jokainen piti haudata vain kerran, julkisesti ja kohtuullisen ajan kuluessa. Laki tunnisti kaksi erilaista vainajien hautaustapaa: kirkon sisälle ja ulos hautausmaalle hautaamisen.³

Tässä artikkelissa tarkastellaan ensiksikin hautausmaita julkisena tilana ja osana maaseutuyhteisön toimintaympäristöä. Miten hautausmaita säädeltiin, ylläpidettiin ja rakennettiin osana maaseutuyhteisön julkista infrastruktuuria? Minkälaisia esimodernit hautausmaat olivat ja miten ne muuttuivat? Toiseksi artikkelissa pohditaan

¹ Eroavaisuuksia voi havaita eri seurakuntien kuolleiden luetteloita tarkastelemalla.

² Kirkkolaki 1686, XVII luku § 1.

³ Kirkkolaki 1686, XVII luku § 2, 4, 5. Pisimillään hautausta voitiin lain mukaan siirtää puolen vuoden päähän, pakottavasta syystä. Seurakunnilla oli käytössä väliaikaisia talvihautoja, jossa arkkuja voitiin säilyttää siihen saakka, kunnes hautoja voitiin taas kaivaa sulaan maahan. Gardberg 2003, 54–56.

---

hautaamiskäytäntöjen merkitystä ja muutoksia yhteiskunnallisessa kontekstissa. Miksi pitkään vallalla ollut tapa haudata kirkon lattian alle päättyi 1700-luvun kuluessa? Minkälaisia käytäntöjä ja ongelmia tähän hautaustapaan liittyi? Miten päätökset kirkkoon hautaamisen lopettamisesta tehtiin ja miten sitä perusteltiin paikallistasolla?

Esimoderneja hautausmaita ja hautauskäytäntöjä on tarkasteltu perinteisesti osana kirkkohistoriaa sekä kirkkoja käsittelevää taidehistoriaa. Hautausmaista ja -tavoista on kirjoitettu yleensä melko pikkutarkasti myös pitäjähistorioihin. Lisäksi hautausmaista on kirjoitettu noituuden ja taikuuden harjoittamisen yhteydessä. Hautausmaiden ja hautauskäytäntöjen muutoksia on kuitenkin harvemmin tarkasteltu osana isompaa yhteiskunnallista ja ideologista muutosta (esim. Malmstedt 2002; Knapas 2004; Schönback 2008; Lahti 2016).

Artikkeli perustuu alkuperäislähteistä koottuihin esimerkkitapauksiin sekä tutkimuskirjallisuuteen, joka kohdistuu Satakunnan alueeseen. Artikkelin päälähteinä ovat professori Johan Kraftmanin⁴ (1713–1791) ja osittain kapteeni O. J. Gripenbergin⁵ laatimat mietinnöt, jotka käsittelevät kirkkoon sisälle hautaamisen lopettamista Ulvilan seurakunnassa 1760- ja 1770-luvuilla. Lähteenä nämä kaksi perusteellista lausuntoa sekä niiden aiheuttamat dokumentoidut keskustelut pitäjänkokouksissa ovat ainutlaatuisia. Ne kertovat valistusajan edistyksellisen ja käytännöllisen näkökulman hautaamistavan muutokseen sekä kuvaavat seurakunnan reaktioita.

Johan Kraftman oli Ulvilan Koivistossa asuva taloustieteilijä, joka oli sitoutunut valistusajan rationaalsiin ja edistyksellisiin tavoitteisiin vastustaa kaikkea irrationaalisuutta ja toimia vanhakantaisuutta vastaan. Johan Kraftman oli myös myssy puolueen kannattaja ja pietisti, joten hänen ajattelussaan ja toiminnassaan näkyvät myös yksinkertaisuuden ja säästäväisyyden korostaminen sekä tuhlailun vastustaminen,

---

⁴ Virrankoski, Pentti: Kraftman, Johan. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (viitattu 15.8.2018).

⁵ Kotivuori, Yrjö *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Odert Johan Gripenberg*. Verkkojulkaisu 2005 <<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=U1174>>. Luettu 15.8.2018.

---

mutta myös yksilöiden perusoikeuksien ja tasa-arvoisuuden kannattaminen valistusajan kontekstissa (Suvanto 1994, 27–29; Klinge 2002, 30–32; Klinge 2006, 95–108).

Hautausmaat osana julkista tilaa ja yhteiskuntajärjestystä

Kirkko oli julkinen rakennus, johon laskettiin kuuluvan myös kellotapuli, hautausmaa ja kirkon aita. Nämä olivat yhteisön yhteistä julkista tilaa. Hautausmaa (kyrkogård)⁶ sijaitsi kirkon välittömässä yhteydessä, kirkkorakennuksen ympärillä. Tätä kokonaisuutta kiersi aitaus, jossa oli yksi tai useampia portteja. Usein kirkonaitauksen osana oli myös siihen kiinni rakennettu kellotapuli, joka toimi kirkkomaalle johtavana porttihuoneena. Kirkkomaalle saattoi johtaa useampikin pienempi katettu portti.

Kirkkojen ja siihen liittyvien rakennusten rakentamista ja käyttöä määriteltiin valtakunnallisesti lainsäädännöllä (Kirkkolaki 1686, Ruotsin valtakunnanlaki 1734 ja siihen annetut lisäykset) sekä alueellisesti (hiippakunnittain) tuomiokapitulin antamilla ohjeilla. Lisäksi piispat ja rovastit tarkastivat kiertokäynneillään seurakunnan hautauskäytäntöjä ja hautausmaiden rakenteita. Myös maaherrat olivat velvoitettuja valvomaan kirkkoja ja niihin kuuluvia rakennuksia ja hautausmaita osana valtakunnan julkista rakennuskantaa (Lempiäinen 1967, 187–191, 360; Pirinen 1976, 295; Viitaniemi 2016, 54). Kirkon, kellotapulien, aitausten ja hautausmaan rakentamisesta ja korjauksista päätettiin pitäjänkokouksessa, ja korjaustarpeita ilmenikin varsin usein. Vastuu kirkon ja siihen liittyvien rakenteiden rakentamisesta kuului seurakunnan jokaiselle ruokakunnalle. Sen sijaan rakennustarpeet tuotettiin taloista niiden veroluvun mukaan.⁷

Kellotapulit olivat keskeisiä, sillä niissä riippuvien kirkonkellojen soittoa käytettiin julkisena merkinä ja ilmoituksena ympäröivälle yhteisölle. Kellojen äänen piti kantaa

---

⁶ Gardbergin mukaan sana *begravningsplats* (hautausmaa) tuli ruotsin kieleen vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla, kun kirkkoon sisälle hautaamisesta luovuttiin ja se merkitsi asutuksen ulkopuolella olevaa hautausmaata. Gardberg 2003, 63.

⁷ Ruotsin valtakunnan laki 1734. Rakennuskaari 26 § 1. Kirkkomaata tai hautausmaata ei tässä kohden mainita erikseen. Sen sijaan kirkkoon kuuluvaksi rakennukseksi lueteltiin tässä kohden kellotapulien ja aidan lisäksi köyhäntupa ja pitäjäntupa. Niitä ei kuitenkaan joka pitäjässä ollut.

<https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/1175912.html>. (viitattu 20.8.2018)

kirkkomaalta mahdollisimman kauaksi. Kirkonkellojen soitto kutsui väen pyhisin jumalanpalveluksiin ja se antoi aikamerkin arkiamuisin ja iltaisin töiden aloittamiselle ja lopettamiselle. Kellojen soitto oli myös keskeinen osa kunniallista hautaamista. Kellonsoitto tapahtui yhdellä tai useammalla kellolla, kunkin säädyn mukaan. Lukkari ei kuitenkaan huolehtinut kuolin- tai hautajaiskellojen soittamisesta, vaan se kuului pitäjäläisille itselleen, käytännössä vainajan lähipiirille. Näin ollen kirkonkelloille sattui usein vahinkoja, kun nuoret miehet läppäsivät kelloja varomattomasti. Joskus kellot putosivat tapulista, joskus ne halkesivat liian kovasta käytöstä. Vahingot kävivät kalliiksi, kun kello piti lähettää Turkuun tai Tukholmaan korjattavaksi. Esimerkiksi Huittisten kirkolle vuonna 1742 valetun kirkonkellon arvolla olisi saanut hankittua suuren maaomaisuuden.⁸ Vastaavasti Kangasalan kirkonkellon korjaus ja uudelleenvalaminen maksoi huomattavan osan kivikirkon länsitorniin varatuista rakennusvaroista 1770-luvulla.⁹

Kirkkoa ja sen hautausmaata kiersi aitaus, jota laki velvoitti pitämään kunnossa. Määräys oli annettu nimenomaan hautarauhan suojelemiseksi.¹⁰ Tapanä nimittäin oli, että kotieläimet kulkivat vapaana ja sen vuoksi pihat, viljelykset ja hautausmaat olivat aidattuja. Vaarana oli, että vapaana kuljeskelevat koirat ja siat saattoivat livahtaa kirkkomaalle tonkimaan ruumiita ja luita. Vain kunnollinen aita esti epätoivottujen eläinten pääsyn hautausmaalle. Kirkon aita vaati usein huolenpitoa ja korjausta, joten keskushallinto suositteli 1760-luvulla kestävien kiviaitojen rakentamista puisten tilalle. Kiviaidatkin tarvitsivat silti ajoittaista korjausta. Esimerkiksi Ulvilan seurakunnassa tehdyssä katselmuksessa kevättalvella 1767 todettiin, että kirkkomaata kiertävä kiviaita oli monin paikoin sortunut, kiviä putoillut sen päältä ja se kaipasi rappausta. Kiviaita oli katettu puulla ja myös se piti korjata. Aidan korjauksen ilmoitettiin tapahtuvan tulevana vuonna. Kirkonesimiehet Kraftman ja Gripenberg ilmoittivat, että he tulevat tekemään laskelman korjauksiin tarvittavasta puutavarasta. Tästä määrästä laskettiin joka talolle

⁸ Kirkkolaki 1686, XVII luku § 1. Jalkanen 1986, 60; Viikki 1973, 449–450; Viitaniemi 2016, 343–344.

⁹ KA HMA Kangasalan seurakunnan arkisto. III Ge Maksuunpano ja kantoluettelot 1760–65.

¹⁰ Kirkkolaki 1686, XVII luku § 8.

veroluvun mukaan lankeava puutavaratoimituksen osuus. Tavaratoimituksista luvattiin kuuluttaa kirkossa ajoissa ja myös vanhaa puutavaraa pyrittiin käyttämään uudelleen mahdollisuuksien mukaan. Kraftman oli tunnettu maatalouden edistäjä, joten on luonnollista, että päätöksessä myös mainittiin, että aidan korjaustyöt ajoitettaisiin niin, etteivät ne haittaisi maanviljelyä.¹¹

Kirkkomaan ja sen portinpielet olivat myös pitäjänväen kohtauspaiikkoja, jossa tavattiin ystäviä ja sukulaisia sekä vaihdettiin kuulumisia ja uutisia. Kirkkoon saapuva väki jätti hevosensa kirkkomaan ulkopuolelle, joskus myös kiinnitettynä sen aitaan. Varsinkin suurimpina juhlapyhinä kirkon ympäristö kävi ahtaaksi, kun laajojen pitäjien emäkirkkoille saattoi saapua jopa sata hevosta rekineen (Jutikkala 1954, 141). Kirkkomaan oli luonteva kokoontumis- ja kohtauspaiikka, jossa voitiin pohtia yhteisten asioiden hoitoa ja käydä (paikallis-)poliittista keskustelua. Esimerkiksi Kokemäen kirkkoa rakennettaessa isäntä pyydettiin sopimaan, miten kirkon erilaisten rakennustarvikkeiden tuottaminen järjestettäisiin. Parhaiten tämä tapahtui juuri jumalanpalvelusten jälkeen kirkonmäellä, kun väki oli valmiiksi koolla (Viitaniemi 2016, esim. 336–337). Myös nuoriso vietti aikaa hautausmaalla. Pitkiin saarnoihin, ahtauteen ja kuumuuteen tuskastuneena he saattoivat poistua kirkosta kesken jumalanpalveluksen tai jättäytyä tilaisuudesta kokonaan pois, viettäen aikaa meluten ja juoksentelemalla kirkkomaalla (Juva 1955, 129; Lempiäinen 1967, 173–174; Malmsted 2002, 48–50; Viitaniemi 2016, 122).

Kirkkoon hautaamisen käytännöt

Esimodernissa yhteiskunnassa kunniallinen kuolema ja hautaaminen olivat tärkeitä. Kirkon sisätilan katsottiin olevan pyhempi ja vainajan ikuista autuutta ajatellen varmempi hautapaikka kuin kirkkoa ympäröivän hautausmaan. Näin ollen hautapaikka pyrittiin ensisijaisesti hankkimaan kirkon sisältä, mikäli vainajalla tai tämän suvulla oli riittävästi

¹¹ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 15.3.1767.

varallisuutta (Juva 1955, 69). Hyvä hautapaikka yritettiin varmistaa jo elinaikana, esimerkiksi määräämällä testamentista osa hautamaksun suorittamiseen. Hautapaikan lisäksi maksettiin korvaus papille sekä erikseen kellojen soitosta ja paarivaatteiden käytöstä. Mitä useammalla kellolla soitettiin ja mitä parempaa paarivaatetta hautajaisissa käytettiin, sitä enemmän näistä oli maksettava kirkolle (Lempiäinen 1967, 360, 361).

Kirkon sisällä sijaitsevat hautapaikat olivat hintavia, joten kirkkoon sisälle hautaaminen oli ollut keskiajalla ja uuden ajan alussa enemmänkin varakkaimpien talojen ja sukujen etuoikeus kuin kaikille yhtäläinen mahdollisuus tai yleinen tapa. Tapa kuitenkin yleistyi 1600-luvun jälkipuoliskolla ja kirkon lattian alle hautaaminen oli Lounais-Suomessa yleisimmillään isovihan jälkeen. Taustalla oli edelleen ajatus iankaikkisen autuuden tavoittelusta, mutta myös sosiaalisen järjestyksen ja säätyerojen osoittaminen korostui. Hautapaikat oli jaettu siten, että arvokkaimpina pidetyt haudat sijaitsivat lähellä alttaria ja kirkon takaosassa olivat vastaavasti edullisimmat hautapaikat. Hautapaikka mahdollisimman lähellä alttaria ja saarnatuolia osoitti yhteiskunnallista asemaa ja arvojärjestystä (Laasonen 1991, 325-326; Lempiäinen 1967, 188).

Kirkon sisällä olevia talojen tai sukujen hallussa olevia hautapaikkoja voitiin myös myydä ja ostaa seurakuntalaisten kesken. Esimerkiksi luutnantti Berndt Adrian Klickin ilmoitettiin olevan halukas ostamaan Kangasalan Tursolan kylän Humalais-nimisen talonpojan perikunnalta kirkon sakariston oven edessä olevan hautapaikan 1742 (Jutikkala 1954, 140). Sen sijaan kirkonpalvelijat ja kuudennusmiehet, eli talonpoikaiset seurakunnan luottamusmiehet, saattoivat saada ilmaisen hautapaikan (Lehtinen 1967, 641; Lempiäinen 1967, 188).

Vaikka kirkon lattian alle hautaaminen oli yleinen tapa, mitään yleistä ja yhtenäistä järjestelmää tai taksoitusta ei näitä hautapaikkoja varten laadittu, vaan jokainen seurakunta näyttää ratkaisseensa sen omalla tavallaan. Esimerkiksi Loimaalla kirkon sisällä sijaitsevien hautapaikkojen hinnat määriteltiin kirkon lattialautojen mukaan. Lähimpänä länsipäädyn ovea olevat hautasijat maksoivat kolme kuparitaaleria ja seuraavan lattialaudan mitan kohdalla 4 kuparitaaleria. Hinnat nousivat lauta laudalta itäpäädyn

alttaria lähestyttäessä siten, että kuorissa olivat kalleimmat, 11 taalerin arvoiset hautapaikat (Laakso 1994, 390). Vastaavasti Kangasalan vanhan puukirkon haudat oli jaettu ainakin viiteen eri osastoon.¹² Piikkiössä taas päätettiin, että jokainen haudattiin oman penkkinsä alle, mikä vastasi myös seurakunnan sosiaalista järjestystä (Gardberg 2003, 46). Periaatteessa tämä varmisti talollisten hautapaikat, sillä penkkipaikat jaettiin kylittäin talojen mukaan. Sen sijaan tilattomat, jotka ahtautuivat kirkon takariveihin tai lehtereille, jäivät ilman viimeistä leposijaa kirkon sisällä.

Kirkkolaki pyrki määrittelemään hautaamista siten, ettei se aiheuttaisi ongelmia kirkon käytettävyyteen ja jumalanpalveluselämään. Tärkeää oli, että hautojen tuli olla riittävän syviä, ainakin kolme kyynärää syviä. Hautojen ylätaso ei saanut olla korkeammalla kuin kirkon lattia, etteivät ne haitanneet kirkkoväen kulkua tai estäneet kirkonpenkkien asettelua. Kirkkolain mukaan kirkon lattian alla olevat haudat piti peittää mullalla tai sulkea muuten hyvin.¹³ Käytännössä kirkon lattian alle tehtiin joko muurattuja tai hirsisiä kammioita hautasijoiksi. Myös pelkät multahaudat olivat mahdollisia kirkon sisällä, samoin kuin muurattuja hautarakennelmia tehtiin ulos hautausmaalle. Hautakammiot peitettiin kaksinkertaisella laudoituksella, jonka väliin voitiin laittaa eristeeksi tuohta ja sammalta. Päälle voitiin lisätä myös kerros multaa, kalkkia ja savea (Lehtinen 1967, 641). Vastuu haudan kunnollisesta peittämisestä oli seurakuntalaisilla itsellään, mutta omin luvun ei hautoja saanut kaivaa. Lukkarit tai kirkonvartijat eivät käytännössä vastanneet hautojen turvallisuudesta tai yhdenmukaisuudesta.¹⁴ Näin ollen hautojen kunto vaihteli huomattavasti, mikä näkyy hyvin sekä lähteissä että tutkimuskirjallisuuden hautakuvauksissa.

Kirkkojen sisälle hautaamista oli ryhdyttävä rajoittamaan melko pian tilanpuutteen vuoksi. Huomionarvoista on, että 1700-luvulla käytössä olleet kirkot olivat yleensä pienikokoisempia, joten lattiapinta-alaa ja myös hautapaikkoja oli varsin rajoitetusti.

¹² KA. HMA. Kangasalan seurakunnan arkisto. 1 C 1. Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1722–1779.

¹³ Kirkkolaki 1686, XVII luku § 8.

¹⁴ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 15.3.1767.

Toisaalta nopea väestönkasvu lisäsi hautapaikkojen tarvetta.¹⁵ Yksinkertaisinta oli rajata kirkon sisällä olevat hautapaikat vain talonmistajien ja heidän perheidensä käyttöön. Perusteluna oli, että talolliset vastasivat kirkon rakennus- ja ylläpitokustannuksista. Tosiasia kuitenkin oli, että myös tilattomat osallistuivat lain edellyttämällä tavalla ruokakunnittain kirkonrakentamiseen ja ylläpitoon sekä osallistuivat esimerkiksi lukusilla kerättäviin kirkonrakennusmaksuihin.¹⁶ Loimaalla ja Huittisissa kuitenkin päätettiin, että mikäli tilattomat, kuten sotilaat, itselliset, käsityöläiset, halusivat lunastaa hautapaikan kirkosta, tuli heidän suorittaa kaksinkertainen maksu (Laakso 1994, 390; Viikki 1973, 473). Korkea hautamaksu rajoitti kirkkoon hautaamisten määrää, sillä tilattomat olivat yleensä ottaen talollisia köyhempää väestöä. Itsellisten kirkkohaudat voitiin kieltää myös kokonaan, kuten Ulvilassa tehtiin rovastin tarkastuksen yhteydessä vuonna 1735 (Lehtinen 1967, 642). Hautaustilan ahtautta torjuttiin myös raivaamalla pois vanhoja luuta. Esimerkiksi Huittisissa todettiin 1740-luvulla, että vanhoja hautoja olisi tyhjennettävä, jotta uusille arkuille saataisiin tilaa (Viikki 1973, 457; myös Gardberg 2003, 46–47). Vanhat luut koottiin yleensä hautausmaan nurkassa sijaitsevaan luuhuoneeseen (Gardberg 2003, 53–54).

Professori Kraftmanin paikallinen projekti Ulvilan kirkkoon sisälle hautaamisen lopettamiseksi

Vaikka jo 1600-luvun jälkipuoliskolla esiintyi valituksia kirkkoon sisälle hautaamisen haitoista, keskustelut ja vaatimukset kirkon lattian alle hautaamisen lopettamiseksi kiihtyivät ja korostuivat 1700-luvun puolivälin jälkeen.¹⁷ Kruunu, tuomiokapituli, paikallinen papisto ja säätyläiset pyrkivät lopettamaan kirkkoon sisälle hautaamisen, tai ainakin rajaamaan sitä entisestään. Syiksi mainittiin terveydelliset, esteettiset ja monet

¹⁵ Kirkkojen ahtaudesta ja väestönkasvusta 1700-luvulla mm. Viitaniemi 2016, 117–123.

¹⁶ KA TMA Kokemäen seurakunnan arkisto. II Ha:1. Kirkon rakentaminen. Kuulutukset; KA HMA Kangasalan seurakunnan arkisto. III Ge. Maksuunpano ja kantoluettelot 1760–65. Viitaniemi 2016, 376–378; Viitaniemi 2018, 404–406.

¹⁷ Lempiäinen 1967, 190; Knapas 2004, 40–41. Huomionarvoista on, että Vanhan Suomen puolella (Viipurin läänissä) kirkkojen lattioiden alle hautaaminen kiellettiin jo vuonna 1772.

käytännölliset näkökohdat. Aikalaisille oli selvää, että kirkon lattian alla olevat haudat tuottivat hirvittävän pahan hajun ja melkoisen terveystriskin, erityisesti kesäaikana.

Jokaisessa seurakunnassa kirkkohautaamisen lopettamisprosessi oli hieman erilainen. Yksinkertaisimmillaan kirkkoon sisälle hautaaminen voitiin lopettaa kokonaan siinä vaiheessa, kun seurakuntaan rakennettiin uusi kirkko. Keskushallinto ryhtyi säätelemään ja valvomaan asteittain yhä tarkemmin kirkkojen rakentamista kasvattamalla yli-intendentinviraston tarkastusvaltaa 1700-luvun puolivälin jälkeen. Lopulta kaikkien julkista rakennusrahoitusta hakevien kirkkojen rakennussuunnitelmat oli lähetettävä Tukholmaan, jossa rakennusviranomaiset yleensä laativat uudet ajanmukaiset rakennussuunnitelmat.¹⁸ Näihin entistä suurempiin ja valoisaampiin kirkkoihin ei enää haluttu hautakammioita. Esimerkiksi helmikuussa 1767 todettiin, ettei tekeillä olevaan Kangasalan kivikirkkoon saisi enää haudata sisälle.¹⁹ Vastaavasti Vampulassa päädyttiin eräänlaiseen kompromissiin, kun vuonna 1764 valmistuneeseen kappelikirkkoon ei enää haudattu sisälle, lukuun ottamatta kirkon eteishuonetta, josta talon isännille ja emännille jätettiin etuoikeus lunastaa hautapaikka (Viikki 1973, 466). Vanhoissa kirkoissa prosessit olivat sen sijaan asteittaisia ja hitaampia, kun hyvän hautapaikan lunastaneet tai perineet seurakuntalaiset eivät tahtoneet luopua vanhasta tavasta. He vaativat pidempää suostuttelua ja ajattelutavan muutosta, kuten Ulvilan esimerkki osoittaa.

Ulvilan kivikirkko oli rakennettu vuosien 1495–1510 välisenä aikana, mutta paikalla oli sijainnut jo tätä ennen aikaisempi kirkkorakennus, joten alueelle on haudattu vainajia usean vuosisadan ajan. Kirkossa on nähtävissä hautalaakoja, joista vanhimmat ovat peräisin jopa 1200- ja 1300-luvuilta ja massiivisimmat 1600-luvulta.²⁰ Ulvilan kirkko on pitkälti edelleen alkuperäisessä, keskiaikaisessa muodossaan, sillä siihen ei ole rakennettu lisäosia tai laajennuksia (Hiekkanen 2007, 266–269). Tämä tarkoittaa myös

¹⁸ Tarkemmin kirkkoja koskevasta julkisen rakennushallinnon ja lainsäädännön kehityksestä: Viitaniemi 2017, 104–122.

¹⁹ KA HMA KSA II Cd: 1 Piispantarkastusten pöytäkirjat 1737–1780. Piispantarkastus 10.2.1767.

²⁰ Kyseessä ovat Axel Jönsson Kurjen sekä Gödik Gustavsson Fincen ja hänen puolisonsa Ingborg Nilsson Boijen hautakivet. Hiekkanen 2007, 269.

sitä, että kirkko on suhteellisen pienikokoinen. Sen penkkipaikat ja hautasijat olivat jäämässä ahtaiksi kasvavalle seurakunnalle 1700-luvun luvun kuluessa. Itsellisten hautaaminen kirkon sisälle olikin päätetty kieltää jo 1730-luvulla (Lehtinen 1967, 642).

Ulvilan kivikirkko. Kuva: Ella Viitaniemi.

Kolme vuosikymmentä myöhemmin Ulvilan seurakunnan kirkonesimiehet, professori Johan Kraftman ja kapteeni O. J. Gripenberg esittivät maaliskuussa 1767, että kirkkoon sisälle hautaaminen pitäisi lopettaa “terveen moraalin, politiikan ja järkevän harkinnan sekä kristillisen velvollisuuden ja vastuullisuuden tähden”. Rovasti Lebell toisti esityksen pitäjänkokouksessa, jonka jälkeen seurakuntalaiset eli pitäjänkokoukseen osallistuneet päätösvaltaiset olevat tilanomistajat ja -haltijat, yrittivät ylipuhua ja kannustaa toisiansa luopumaan tästä moninaisia haittoja aiheuttavasta tavasta. Täyttä kieltoa ei kirkon lattian

alle hautaamiselle vielä saavutettu, mutta hautausoikeutta rajoitettiin entisestään. Tästä lähtien hautojen omistajat saivat haudata olemassa oleviin hautoihin vain omia lapsiansa tai lähiomaisiansa.²¹ Uusia hautoja ei missään tapauksessa saanut enää kirkkoon tehdä.

Pitäjänskokouksessa päätettiin kirkonesimiesten esityksen pohjalta myös nopeasti toteutettavista toimista ja keinoista, joilla pyrittiin parantamaan kirkon sisäilmaa, turvallisuutta ja käyttömukavuutta. Ne, jotka omistivat kirkon lattian alla muuratun haudan, mutta eivät halunneet täysin luopua sen käytöstä eikä heillä ollut mahdollisuutta hankkia koko hauta-aukon peittävää hautakiveä, määrättiin peittämään haudat kaksinkertaisella, tiiviillä ja tilkityllä lautakannella vielä ennen seuraavaa juhannusta. Mikäli hautaa vielä myöhemmin käytettiin tai se avattiin muutoin, kannen tiiviyys piti varmistaa joka kerta. Näillä toimilla pyrittiin estämään ruumiiden hajun leviämistä kirkkoon. Vastuu haudan kunnollisesta peittämisestä oli seurakuntalaisilla itsellään. Vastaavasti myös hautausmaalla sijaitsevat muuratut haudat piti peittää kaksinkertaisella, huolellisesti tilkityllä lautakannella tai huolehtia kivikannen tiivyydestä. Näiden päätösten laiminlyömisestä päätettiin langettaa sakkomaksu.²²

Ulvilan kirkon sisäilmaa päätettiin parantaa myös yksinkertaisesti tuulettamalla ennen jumalanpalveluksia. Kraftmanin ja Gripenbergin esityksen pohjalta päätettiin, että lukkarin piti avata sunnuntaisin ja pyhäpäivisin kirkon ovet ja ikkunat ennen jumalanpalveluksen alkua ensimmäisen kellojen soiton aikana. Kirkkoa päätettiin tuulettaa kesäkaudella, toukokuun puolivälistä maan jäätymiseen saakka. Mielenkiintoista on, että päätös kirkon tuulettamisesta vastasi pari vuotta aiemmin ilmestyneessä väitöskirjassa ehdotettuja toimia kirkon sisäilman parantamiseksi (Kalm ja Hydenius 1765). Lisäksi samaisessa pitäjänskokouksessa päätettiin, ettei jo haisevia vainajia enää pidettäisi ruumissaarnan ajan kirkon käytävällä.²³ Mahdollisesti nämä ruumiit siunattiin ja laskettiin hautaan ensin, jonka jälkeen pidettiin ruumissaarna. Tämä oli mahdollista kirkkolain (1686) puitteissa, jossa määrättiin, ettei ulos haudattavia

²¹ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänskokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänskokouksen pöytäkirja 15.3.1767.

²² *ibid.*

²³ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänskokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänskokouksen pöytäkirja 15.3.1767.

vainajia tuoda kirkkoon, vaan siunaus ja haudaus suoritetaan ensin, jonka jälkeen pappi ja saattoväki siirtyivät kirkkoon kuulemaan ruumissaarnaana.²⁴

Hirvittävä ja paha tapa sekä sairauksia aiheuttava paha ruumiiden löyhy

Uvilan seurakunnassa kirkkoon sisälle hautaamisen traditiota jatkettiin kuitenkin vielä osittain vuosikymmenen ajan. Taloustieteilijä, professori Kraftman, joka oli juuri nimetty Ruotsin tiedeakatemian jäseneksi,²⁵ oli kyllästynyt hitaaseen muutokseen. Mahdollisesti hän oli luottanut siihen, että viimeisetkin hautakammion omistajat luopuisivat ajan myötä niiden käytöstä. Näin ei kuitenkaan ollut tapahtunut toukokuuhun 1778 mennessä. Niinpä kirkonesimiehen ominaisuudessa Kraftman laati jälleen kerran mietinnön, joka luettiin pitäjänkokousväelle.²⁶ Mahdollisesti asian uudelleen esille ottamiseen vaikutti myös *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* -sanomalehdessä edellisenä syksynä julkaistu artikkeli, jossa käsiteltiin kirkkohautausten aiheuttamia vakavia terveyshaittoja.²⁷

Kraftman kertoi Ulvilan seurakuntalaisille osoitetussa mietinnössään, että monin paikoin oli jo luovuttu kirkkoon sisälle hautaamisesta. Kovin kaukaa ei edistyksellisiä esimerkkejä tarvinnut hakea ja todennäköisesti ne olivat varsin tuttuja ulvilalaisille. Ensimmäinen terveellinen päätös oli tehty Levanpellon kappelissa (nyk. Kullaa), joka oli lohkaistu Ulvilan emäseurakunnasta vuonna 1766. Kraftman oli itse osallistunut aktiivisesti kappelin perustamiseen ja todennäköisesti myös vaikuttanut siihen, että uudessa kappelissa haudattiin alusta alkaen vain haudausmaalle (Lehtinen 1967, 625–628). Toinenkin esimerkki oli varsin läheltä. Nimittäin Porin kaupungissa oli kirkkoon hautaaminen lopetettu pari vuotta aiemmin.²⁸ Tämä oli tapahtunut sen jälkeen, kun

²⁴ Kirkkolaki 1686, XVII luku § 6.

²⁵ Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Johan Kraftman*. Verkkojulkaisu 2005 <<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=5888>>. Luettu 17.8.2018.

²⁶ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

²⁷ ”Anmärkning af öfver det wedertagne bruket, att begrafwa Lik i kyrkor och inom Sätters omkrets.” *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo*, 31.10.1777. Artikkelin oli käännös ja se oli alun perin julkaistu v. 1773 *L'Esprit des journaux -lehdessä*. Lisäksi *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo -lehdessä* oli julkaistu jo 13.2.1773 ”Anmärkning om Liks begrafwan Kyrkor”. Kts. myös *Knapas* 2004, 41.

²⁸ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

vuonna 1772 seudulla oli esiintynyt punakuume-epidemia ja seuraavana vuonna kuningas Kustaa III oli kieltänyt kulkutauteihin kuolleiden hautaamisen kirkkoon. Porin kaupungin kirkon lattian alla olevat haudat oli tämän jälkeen tyhjennetty ja täytetty mullalla. Tässäkin prosessissa oli Kraftman ollut itse mukana ja yhtenä aloitteentekijänä (Lehtinen 1967, 643; Ruuth 1899, 298). Hän mainitsi mietinnössään vielä kolmantena esimerkkinä, miten naapuripitäjässä Kokemäellä oli edellisenä kesänä päätetty, ettei uuteen kirkkoon enää haudattu ruumiita.²⁹ Kraftman oli ollut paikalla tässäkin prosessissa, sillä hän toimi Kokemäen kivikirkkohankkeessa kruununhallinnon edustajana (Viitaniemi 2016, 158, 177). Professori Kraftman oli siis saanut kirkkohautaukset lopetettua kolmesta kirkosta ja nyt oli seuraavaksi oman seurakunnan vuoro.

Kraftman oli tiukasti sitä mieltä, että Ulvilan kirkon lattian alle hautaaminen oli lopetettava, jota hän kutsui varsin suorasanaisesti ”hervittäväksi ja pahaksi tavaksi” (den ohyggeliga osed at begrafwa lijk i kyrckor). Kraftman ei epäröinyt luetella Ulvilan kirkossa vielä käytössä olevat neljä hautaa ja niiden omistajat, olivathan ne varmasti myös kirkkoväelle tuttuja. Molemmiin puolin alttaria oli kaksi hautaa, jotka kuuluivat Anolan ja Sunniemen kartanoille ja jotka olivat vapaaherra Berndt Johan Hastferin³⁰ omistuksessa. Kirkon kuorissa sijaitsi myös Suosmeren kylän Käyrän ratsutilan Biörkmaneille kuuluva hauta.³¹ Lisäksi kirkon eteishuoneessa oli varapastori Jakob Olof Branderin jonkin aikaa sitten hankkima hautapaikka.³²

Kraftman selitti varsin seikkaperäisesti, miten väen oli vaikea tulla kirkkoon ja asettautua penkkeihinsä, mikäli hautauksia suoritettiin sunnuntaisin. Olipa kornetti Enholm eräänä pyhäpäivänä jopa pudonnut auki olevaan hautaan kävellessään käytävää pitkin Noormarkun kirkossa. Kraftman, joka halusi taloustieteilijänä edistää myös kestäväää

²⁹ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

³⁰ Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Berndt Johan Hastfer*. Verkkojulkaisu 2005 <<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=7410>>. Luettu 17.12.2018.

³¹ KA. TMA. Ulvilan seurakunnan arkisto. Ulvilan rippikirjat 1776–1781.

³² Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

rakentamista,³³ huomautti huolestuneena, että haudat pitivät kirkon lattian ja penkit kosteina ja mädännyttivät niitä. Olipa pastori Branderin hautapaikan kohdalla asehuoneessa kasvanut edellisenä kesänä sieniä.³⁴ Lattian mätäneminen oli tuttu ilmiö muissakin seurakunnissa. Esimerkiksi Loimaan 1750-luvun alussa rakennettu hirsikirkon lattiaa jouduttiin korjaamaan 1790-luvulla, ettei kirkkoväki putoaisi lattian alla oleviin hautoihin (Laakso 1994, 390).

Pahinta Kraftmanin mukaan oli kuitenkin ruumiiden löyhkä (likstank), sillä oleskelu samassa tilassa ruumiinlöyhkän kanssa oli haitallista terveydelle ja se aiheutti vaarallisia sairauksia. Ilmeisesti kirkon tuulettaminen ja hautausten vähentäminen ei ollut vähentänyt ongelmaa, sillä ruumiinlöyhkä vaivasi edelleen seurakuntalaisia jumalanpalvelusten ajan. Varsinkin, kun hautakammioita avattiin seuraavien perheenjäsenten hautaamiseksi, levisi kirkkoon löyhkä, joka pysyi pitkään, eikä tahtonut lähteä kirkon seinistä ja penkeistä.³⁵ Ulvilan keskiaikaiseen kivikirkkoon oli haudattu lähes kolmen vuosisadan ajan, joten vanhojen vainajien haju oli todennäköisesti rakennuksessa varsin vahva.

Kraftman kuvaili, että ruumiiden löyhkä aiheutti seurakuntalaisten parissa tyytymättömyyttä ja suuttumusta. Hän selitti, että kirkko oli tarkoitettu seurakunnan yhteiseksi kokoontumis- ja jumalanpalveluspaikaksi. Kraftman oli itse pietisti ja hän painotti, että seurakunnan jäsenillä oli kallisarvoinen ja autuas oikeus (en dyr och salig rättighet) osallistua rauhassa, ja ilman että jokin heitä haittaa ja vaivaa, yleiseen jumalanpalvelukseen.³⁶ Toisin sanoen, kirkko oli koko pitäjän väen yhteinen tila, eikä sitä saanut enää pilata muutamien itsepintainen, vanhanaikainen ja jopa muun väen vaarantava tapa haudata etuoikeutetusti lähipiirinsä kirkon lattian alle.

³³ Kraftmanin hyödynaikaikauden rakennushankkeista ja niihin liittyvistä kirjallisista tuotoksista kootusti Viitaniemi 2016, 144-148.

³⁴ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746-1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

³⁵ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746-1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778. Esimerkiksi Biörkmanin perheen hauta oli todennäköisesti avattu viimeksi pari vuotta aiemmin, kun perheen kaksi pientä lasta olivat kuolleet seudulla riehuneeseen isorokkoon parin viikon välein toukokuulla 1776. KA. TMA. Ulvilan seurakunnan arkisto. Ulvilan rippikirjat 1776-1781.

³⁶ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746-1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

Kraftman totesi mietinnössänsä suoraan, ettei tapa haudata ruumiita kirkon sisätiloihin sopinut ajatteleville ihmisille eikä ylipäätään kristilliseen yhteiskuntaan. Hän kertasi varsin suorasukaisesti kirkkohistorian vaiheita, miten kirkkohautaukset olivat vakiintuneet vuosisatojen myötä. Hän myös perusteli Raamatun avulla, ettei aluksi näin suinkaan ollut, vaan tapa oli tullut käyttöön myöhemmin, vasta 800-luvulla. Kraftman viittasi harhaoppiin, taikauskoon ja keskiajan katoliseen käytäntöön. Hän myös vakuutti, ettei tuonpuoleisessa elämässä saavuttanut mitään kunniaa sillä, että ruumis oli haudattu kirkon sisäpuolelle. Sen sijaan tällainen toiminta johti valistuneessa yhteiskunnassa häpeään.³⁷

Professori Kraftman oli vahvasti sitä mieltä, että Ulvilan seurakunnan hautojen omistajien oli luovuttava kirkkoon sisälle hautaamisesta ja hän oli itse valmis anomaan tätä kuninkaalta. Kraftman oli Ruotsin tiedeakatemian jäsen sekä Kustaa III:n perustaman Vasa-ritarikunnan ritari. Oli selvää, että hän oli vaateensa kanssa vahvoilla, varsinkin kun kuningas oli jo vuonna 1773 esittänyt toiveen, että haitallinen ja hirvittävä tapa haudata ruumiita kirkkoon sisälle lopetettaisiin seurakunnissa. Kraftman oli kuitenkin kirkonesimiehenä valmis palauttamaan hautojen omistajille hautapaikan hinnan joko kirkonkassasta tai kerättynä seurakuntalaisilta. Viime kädessä hän sitoutui jopa itse maksamaan hautasijojen omistajille saman summan, jonka he olivat maksaneet kirkolle, jotta toiminta varmasti loppuisi.³⁸

Kraftmanin suorasanaista ja perusteellista esitystä oli enää vaikea vastustaa. Eversti Hastfer, joka omisti kaksi hautaa kuorissa, ei ollut itse paikalla kokouksessa. Asiasta oli kuitenkin keskusteltu hänen kanssaan jo aiemmin talvella ja hän oli luvannut luopua haudoista kahden vuoden kuluessa ilman korvausta. Sen sijaan kahden muun hautasijan omistajat halusivat korvauksen. Rusthollari Biörkman vaati kahden riikintaalerin ja 32 killingin korvauksen kirkolta. Summa oli sama, jonka hänen setänsä oli aikoinaan maksanut kirkolle haudasta. Tällä summalla Biörkman aikoi lunastaa hautapaikan

³⁷ Ibid. Kraftmanin esittämät argumentit myötäilevät Kalmin ja Hydeniuksen esittämiä näkökulmia. Kalm ja Hydenius 1765.

³⁸ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

kirkkomaalta. Neljännen haudan omistaja varapastori Jacob Olov Brander oli sairauden vuoksi poissa kokouksesta ja häntä edusti apupappi Johan Becker. Pastori Brander oli hankkinut hautansa muutamalta Leistikylän talonpojilta kevättalvella 1768, juuri ennen kuin hautojen kauppaaminen Ulvilassa oli päätetty kieltää. Brander oli maksanut haudasta yli 3 riikintaalera ja vielä yli kaksi taalera kärkeillä, kun hän oli lunastanut hautaan liittyvän kiinnekirjeen. Kirkon eteishuoneessa oleva hauta oli siis tullut varsin kalliiksi. Lupauksensa pitäen professori Kraftman oli heti valmis maksamaan Branderin hautakulut. Mutta muutaman päivän kuluttua, kun pöytäkirja allekirjoitettiin, varapastori Brander perui korvausvaatimuksensa. Päätös otettiin seurakunnassa vastaan kiitoksella, mikä kirjattiin pitäjänkokouksen pöytäkirjaan. Tämän jälkeen seurakunta saattoi astua ilman pelkoa, iloiten ja riemuiten Herran huoneeseen.³⁹

Kirkkotarhaan hautaamisen yleistyminen ja (modernien) hautausmaiden synty

Esimodernit hautausmaat eivät olleet puistomaisia ja kauniisti hoidettuja tiloja kuten nykyään. Seurakuntien hautausmaiden järjestelyt vaikuttavat olleen jokseenkin organisoimattomia vielä 1700-luvun jälkipuoliskolla. Kun sisällä kirkossa vallitsi tarkka penkkijärjestys ja kullakin talolla tai suvulla omat lunastetut hautapaikansa, ulkona kirkkomaalla ei vastaavaa järjestystä välttämättä ollut. Hautausmaalla viimeiset leposijat valikoitiin melko sattumanvaraisesti kunkin parhaaksi katsomalla tavalla, kuitenkin siten, että kirkon pohjoispuolta ja aidan vierustoja pidettiin vähemmän arvokkaina hautapaikkoina. Hautausmaiden yleistä kuntoa valvoi aluksi lukkari, sittemmin myös suntio (kirkonvartija, kyrkväktare). Hautojen kaivaminen ei kuitenkaan kuulunut suoranaisesti heidän työhönsä, eikä seurakunnilla ollut vielä yleisenä tapana palkata erikseen haudankaivajia. Suuri osa haudoista oli muurattuja tai hirsisiä kammioita, joiden

³⁹Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 24.5.1778.

sulkemisesta ja kunnostuksesta vainajan lähipiiri oli vastuussa.⁴⁰ Yksinkertaisia multahautoja käytettiin vähävaraisempien vainajien hautaamiseen.

Hautausmaita hallinneesta epäjärjestyksestä on kirjattu useita erilaisia esimerkkejä. Ulvilan tapauksessa kirkkomaan tilaa kuvaili nuori Carl von Linné, joka oli palaamassa Lapin matkalta ja pysähtyi pitäjässä vuonna 1732. Nuori kasvitieteilijä kertoi, että hautausmaa oli täynnä pääkalloja ja puoliksi avattuja hautoja. Eräästä haudasta hän oli laskenut 40 pääkalloa (Huhtala 1981, 64). Viimeistään Kraftmanin aikaan Ulvilan kirkkomaan kuntoon alettiin kiinnittää tarkempaa huomiota. Lukkari määrättiin valvomaan, että haudat kaivettiin vähintään kolmen kyynärän syvyyteen, mikä vastasi myös kirkkolain määräystä. Vastaavasti papistoa kiellettiin suorittamasta ruumiin laskemista hautaan, mikäli se oli liian matala. Hautojen riittävästä syvyydestä muistutettiin, sillä liian matalat haudat haisivat ja ne houkuttelivat paikalle vapaana kuljeskelevia sikoja ja koiria.⁴¹ Ulvilalaisia ohjeistettiin vielä, että pelkkään multa haudattaessa haudan päälle oli asetettava lauta tai puinen risti, johon oli merkittävä hautausvuosi. Näin vältettäisiin epähuomiossa maatumattomien ruumiiden ylöskaivaminen.⁴²

Hautausmaiden käyttö lisääntyi ja laajeni sitä mukaa, mitä tiukemmin kirkkoon sisälle hautaamista rajoitettiin. Kustaa III kielsi vuonna 1783 uusien hautojen tekemisen kirkkoihin ja viimeistään tämän jälkeen myös talolliset ja säätyläiset ryhtyivät hankkimaan hautasijoja kirkon seinien ulkopuolelta.⁴³ Näin ollen kirkkomaat eivät olleet enää pelkästään tilattoman ja köyhemmän väen hautapaikkoja, vaan ne muuttuivat vähitellen koko yhteisön yhteiseksi viimeiseksi leposijaksi.

⁴⁰ Jalkanen 1986, 69. Lukkarin tehtäviin haudankaivuu ei kuulunut, vain valvonta. Kts. myös Gardberg 2003, 46–47. Talonpoikaisväestö vastusti yleensä ylimääräisiä kustannuksia ja sellaisia olisi koitunut myös haudankaivajan palkkaamisesta. Esim. Palmroth 2007, 62–63.

⁴¹ Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 15.3.1767. Viikki 1973, 458.

⁴² Ulvilan kirkonarkisto. II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 15.3.1767. Kirkkolaki 1686, XVII luku § 8.

⁴³ Gardberg 2003, 46. Kustaa III ei halunnut kokonaan kieltää kirkkohautauksia, mutta käsitteli aihetta 1786 valtiopäivien avajaisissa painottaen niiden haitallisuutta ja toivoi kansan tekevän itse päätökset niiden lopettamiseksi. Knapas 2004, 42.

Sääty- ja varallisuuseroja haluttiin kuitenkin edelleen korostaa. Pitäjän säätyläiset ja varakkaimmat suvut ja talot ryhtyivät rakentamaan muurattuja ja katettuja sukuhautoja, jotka sijaitsivat parhailla paikoilla, mahdollisimman lähellä kirkkoa. Katettujen hautakammioiden rakentaminen lievensi kirkkohautauksien päättymisestä aiheutunutta kulttuurillista murrosta ja siirtymää. Esimerkiksi Kangasalan kirkkoherra Allenius (1700–1785) rakennutti kivikirkon viereen muuratun haudan, jonka hän määräsi seurakunnan papiston lepopaikaksi (Jutikkala 1954, 141). Katetut hautarakennelmat saattoivat myös toimia osana kirkkomaan aitausta, kuten Loimaalla ja Vampulassa (Esim. Laakso 1994, 390. Viikki 1973, 466–467). Nämä hautakatokset ja rakennelmat eivät kuitenkaan olleet aina kovin onnistuneita ja ne myös rapistuivat huolenpidon puutteessa. Esimerkiksi Kangasalla Kerppolan ratsutilan haudan, joka sijaitsi keskellä hautausmaata, todettiin olevan matala ja rumentava ja se määrättiin siirrettäväksi (Jutikkala 1954, 142). Vastaavasti Ulvilan hautausmaa oli täyttynyt kalakojujen näköisistä hautakatoksista. 1830-luvulla määrättiin, että puoliavoimet haudat oli peitettävä, hautakatokset hävitettävä ja hautakammiot täytettävä maa-aineksella (Huhtala 1981, 65. Lehtinen 1967, 644).

Kirkkohautauksien lopettamisesta koituvaa kulttuurista murrosta lievennettiin myös käyttämällä vanhoja jumalanpalveluskäytöstä poistettuja kirkkoja hautapaikkoina. Tämä oli luontevaa silloin, kun uutta kirkkoa rakennettaessa päätettiin, ettei uuteen enää haudata. Samalla vanha kirkko voitiin jättää purkamatta ja jatkaa sen käyttämistä pelkästään hautapaikkana muutaman vuosikymmenen ajan (Jutikkala 1954, 140–141). Näin tapahtui esimerkiksi Kangasalla ja Kokemäellä. Hautaamiseen käytettyjä vanhoja kirkkoja ei yleensä enää ylläpidetty tai kunnostettu. Kangasalla todettiin parikymmentä vuotta uuden kivikirkon valmistumisen jälkeen (1786), että vanhan puukirkon sisätiloissa vallitsi epäjärjestys. Useat muuratut haudat olivat avoimina, joten hautojen omistajat veloitettiin peittämään ne (esim. Jutikkala 1954, 140–141). Vanhoihin kirkkoihin hautaaminen loppui vähitellen rakenteiden rapistuessa entisestään sekä uusia hautaustapoja omaksuttaessa. Viranomaisten puuttumistakin saatettiin tarvita lopettamaan luhistumisillaan olevien kirkkorakennusten käyttö terveys- ja turvallisuussyistä. Samaan tapaan kuin Kangasalla, myös Kokemäellä vanha 1600-luvulla

rakennettu ja jumalanpalveluskäytöstä poistettu puukirkko toimi vuodesta 1786 lähtien hautapaikkana. Kirkko seisoikin muutoin hoitamattomana aina vuoteen 1845 asti, kunnes kruununviranomaiset totesivat rappeutuneen rakennuksen olevan hengenvaarallinen ohikulkijoille ja antoivat purkamiskäskyn.⁴⁴

Kirkkomaat alkoivat pian täyttyä haudoista. Viimeistään 1800-luvun alkuvuosikymmeninä monia vanhoja kirkkomaita oli ryhdyttävä laajentamaan tai perustamaan kokonaan uusia. Vanhat kirkkomaat olivat suhteellisen pieniä, sillä niitä ei ollut alun perin tarkoitettu koko seurakunnan hautausmaiksi. Lisäksi väestönkasvu oli maaseudulla erittäin voimakasta, joten hautapaikkoja tarvittiin entistä suuremmalle väkijoukolle. Myös kirkkojen laajennusosat tai kokonaan uudet, entistä suuremmat kirkkorakennukset lohkaisivat isoja paloja vanhoista ja vaatimattomista kirkkomaista (Jutikkala 1954, 141; Laakso 1994, 391; Lehtinen 1967, 644; Viikki 1973, 459).

Kirkkomaita ryhdyttiin muokkaamaan puistomaisiksi tiloiksi 1800-luvun alkupuolella. Kirkkomaiden laajentuessa ja uusia hautausmaita perustettaessa niiden järjestykseen, siisteyteen ja hygieniaan kiinnitettiin enemmän huomiota. Kun aiempina vuosisatoina kirkon ympäristö oli pyritty pitämään avoimena tilana erityisesti tulipalovaaran vuoksi, ryhdyttiin niihin nyt istuttamaan puita. Ihanteeksi tuli geometrisesti järjestetty hautausmaa, jossa puut, käytävät ja hautarivit muodostivat kokonaisuuden. Hautoja ryhdyttiin merkitsemään pysyvämmiin, kunkin vainajan aseman ja varallisuuden mukaan. Vauraimmat ryhtyivät hankkimaan muistomerkeiksi pystykiviä, mutta eurooppalaisten esikuvien mukaiset, antiikin koristeaiheiset hautamuistomerkit jäivät Länsi-Suomessa harvinaisiksi (Knapas 2004, 46). Samalla vastuu hautauksista, hautausmaiden hoidosta ja ylläpidosta ohjattiin vainajan perhepiiriltä aiempaa selkeämmin palkatuille suntioille ja haudankaivajille. Näin ollen puistomaiset modernit hautausmaat muodostuivat vähitellen kirkkojen ympärille tai erillisiksi aidatuiksi kokonaisuuksiksi.

⁴⁴KA. TMA. Kokemäen seurakunnan arkisto. II Ca:3. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1832–1863. Pitäjänkokouksen ptk. 12.5.1845.

Kirkkohautausten lopettaminen edistysajattelun tavoitteena

Artikkelissa on tarkasteltu hautausmaita julkisena tilana ja osana maaseutuyhteisön toimintaympäristöä sekä hautaamiskäytäntöjen merkitystä ja muutosta esimodernissa maaseutuyhteisössä. Kirkon lattian alle hautaamisen päättymisen 1700-luvun jälkipuoliskolla oli iso kulttuurillinen ja yhteiskunnallinen muutos, joka johti asteittain modernien hautausmaiden syntyyn.

Kirkko oli julkinen rakennus, johon luettiin kuuluvaksi kellotapuli ja kirkon aita sekä näiden tilojen keskelle jäävä hautausmaa. Kirkolla ja sitä ympäröivällä kirkkomaalla oli monia erilaisia uskonnollisia, hallinnollisia ja sosiaalisia merkityksiä ja käyttötarkoituksia. Niiden rakentamisesta ja ylläpidosta säädettiin laissa ja viranomaiset valvoivat niiden asianmukaista kunnossapitoa. Päätökset rakennus- ja korjaustöistä tehtiin paikallisissa pitäjänkokouksissa ja korjattavaa riittikin varsin usein. Rakennustyöt tehtiin ruokakunnittain ja rakennustarvikkeet tuotettiin taloittain.

Kunniallinen hautaaminen oli tärkeä osa kristillistä elämää ja arvostetuimpana tapana pidettiin kirkon lattian alle hautaamista mahdollisimman lähelle kirkon alttaria. Tätä keskiajalta periytynyttä tapaa jatkettiin reformaation jälkeen ja se vahvistui puhtasoppisuuden aikaan. Erilaiset hautaustavat ja -paikat osoittivat säätyeroja ja sosiaalista järjestystä, samoin kuin kirkkoihin laaditut istuin- eli penkkijärjestykset. Kirkon lattian alle muuratut tai hirsistä salvetut hautakammiot hinnoiteltiin siten, että lähimpänä kuoria ja alttaria olivat arvokkaimmat ja halutuimmat hautasijat. Ulos hautausmaalle haudattiin lähinnä köyhiä ja tilattomia. Varallisuutta ja asemaa voitiin vielä korostaa kirkonkellojen soiton määrällä ja valitsemalla seurakunnan arvokkaimmat paarivaatteet hautajaisiin. Lisäksi varakkaimmat suvut tekivät esinelahjoituksia vainajan muistoksi ja teettivät näyttäviä hautakiviä eli hautalaakoja, jotka olivat koko seurakunnan nähtävillä yhteisessä kirkkotilassa.

Kirkkoihin hautaamista oli ryhdyttävä asteittain rajoittamaan tilanpuutteen vuoksi jo 1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Käytössä olevat vanhat kirkot olivat suhteellisen pieniä, joten niiden seinien sisäpuolinen hautausmila oli varsin rajallinen.

Lisäksi väestö kasvoi nopeasti maaseudulla ja haudattavia oli yhä enemmän. Yksinkertaisinta oli rajata kirkon sisäiset hautasijat vain talollisille ja heidän lähiomaisilleen, jotka vastasivat kirkon ylläpito- ja rakennuskustannuksista. Talonhaltijoilla oli myös päätösvalta pitäjänkokouksessa. Näin ollen tilaton väestö sai tyytyä kokonaan kirkkomaan hautapaikkoihin tai joissakin tapauksissa heidän oli maksettava kaksinkertainen maksu kirkkohautoista.

Valistusajalle tyypillisen rationalismin ja edistysajattelun myötä kirkkoon hautaamiseen alettiin suhtautua entistä kielteisemmin ja vaatimukset kirkkohautaamisen lopettamiseksi voimistuivat 1700-luvun puolivälin jälkeen. Tilanahtauden lisäksi valitettiin kirkon lattian alla olevien hautojen aiheuttavan monenlaista haittaa seurakuntalaisille ja häiritsevän jumalanpalveluksia. Pahinta oli haudoista nouseva ruumiiden löyhkä, jonka tiedettiin olevan terveydelle vaarallista ja aiheuttavan vakavia sairauksia. Hautakammiot olivat taloja perhekohtaisia ja niihin mahtui useita arkkuja. Kammioita avattiin usein ja samalla edellisten vainajien kalmanhaju tunkeutui kirkkoon. Hajua oli vaikea saada pois, vaikka hautakammiot suljettiin kaksinkertaisilla lautaluukuilla tai kivilaaioilla ja tilkittiin luonnonmateriaaleilla.

Uvilan Koivistossa asunut taloustieteilijä, professori Johan Kraftman toimi aktiivisesti ja käytti henkilökohtaista arvoaltaansa kirkkohautausten lopettamiseksi. Kraftman tunnetaan erityisesti maanviljelyksen edistäjänä ja kehittäjänä ja hän edusti hyödyn aikakauden tarmokasta ja edistyksellistä ajattelijaa ja toimijaa. Hän ei pelännyt tarttua suurempiinkin pitkäkestoisiin hankkeisiin, kuten Lattomerensuon kuivatukseen, joka aiheutti aluksi talonpojissa vastustusta. Samalla päättäväisyydellä hän ryhtyi kampanjoimaan ja toimimaan kirkkoon sisälle hautaamisen lopettamiseksi. Hän toimi Uvilan seurakunnassa kirkonesimiehen luottamustoimessa ja hän teki aloitteen kirkkohautauksen lopettamiseksi yhdessä toisen paikallisen vaikuttajan, O. J. Gripenbergin kanssa 1767. Professori Kraftman laati perusteellisen selvityksen kirkkohautauksien haitoista, joka pohjasi osittain hieman aiemmin Turun Akatemiassa ilmestyneeseen väitöskirjaan. Kraftmanin esityksen pohjalta Uvilan pitäjänkokouksessa

---

päätettiin rajoittaa kirkon lattian alla sijaitsevien hautakammioiden käyttöä sekä parantaa kirkon sisäilmaa tuulettamalla. Ruumishautauksia kuitenkin osittain jatkettiin.

Professori Kraftman laati vuonna 1778 Ulvilan seurakunnalle uuden perusteellisen esityksen, jossa hän vaati kirkkohautausten lopettamista kokonaan terveydellisiin riskeihin, järkisyihin sekä kirkkohistoriaan ja Raamattuun vedoten. Hän totesi, että seurakuntalaisilla oli oikeus osallistua yhteisiin jumalanpalveluksiin minkään häiritsemättä. Kraftman vaikutti henkilökohtaisesti myös Porin kaupunkiseurakunnassa, Kullaan kappelissa ja Kokemäen seurakunnassa kirkkohautakulttuurin lopettamiseen 1760–1770-lukujen kuluessa.

Pitäjäläisten alituinen altistaminen vaarallisille tartuntataudeille ja sairauksille oli vastoin rationalismia ja edistysajattelua. Ruumiiden löyhkä ei sopinut valistuksen ideaaliin tai kustavilaiseen kirkkoarkkitehtuuriin, jossa ihannoitiin vaaleita, avaria ja valoisia tiloja. Se ei myöskään sopinut pietistiseen ajatteluun, joka korosti henkilökohtaista uskoa. Muita seurakuntalaisia vaarantava, itsekäs parhaiden hautasijojen varaaminen oli myös vastoin Kraftmanin henkilökohtaista pietististä uskonkäsitystä. Pramea hautapaikka kuorissa ei pelastanut ketään. Päinvastoin, lattian alla olevista haudoista nouseva löyhkä esti seurakuntalaisia osallistumasta ja keskittymästä jumalanpalveluksiin ja aiheutti kirkossa käymisen laiminlyöntejä.

Kirkkohautaukset vähenivät ja päättyivät seurakunnissa 1700-luvun kuluessa ja kokonaan ne kiellettiin vuonna 1822. Samalla hautaukset kirkkomaille lisääntyivät ja hautausmaat alkoivat täyttyä. Kirkkomaat eivät olleet enää pelkästään varattoman väen hautauspaikkoja vaan niistä muodostui koko yhteisön yhteisiä viimeisiä leposijoja. Hautauskulttuurin siirtymävaiheessa niihin kuitenkin rakennettiin erilaisia katettuja hautakammioita lieventämään hautapaikkojen muutosta sisätiloista ulkoilmaan. Yksinkertaiset multahaudat miellettiin edelleen köyhimmän väen kohtaloksi. Väestönkasvun myötä hautausmaita jouduttiin laajentamaan tai rakentamaan kokonaan uusia. Samalla hautausmaiden järjestykseen, hygieenisyyteen ja siisteyteen kiinnitettiin

aikaisempaa enemmän huomiota ja niitä ryhdyttiin muokkaamaan puistomaisiksi julkisiksi tiloiksi.

Kirjoittaja

Ella Viitaniemi, tutkija, FT (Tampereen yliopisto, Historian oppiaine).
Väitöskirja: Viitaniemi, Ella. 2016. Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786. Tampereen yliopisto. Tämän hetkinen post doc -projekti: Kansalaisuus ja julkinen tila Länsi-Suomen maaseutuyhteisöissä 1700-luvulla (Koneen säätiö 2018–2020).
Tutkimusteemat: (Paikallis)hallinto, demokratiakehitys, paikallisyhteisö, papisto, julkiset rakennusprosessit, väestö, tilattomuus, kirkonrakentajat, 1700-luku, Länsi-Suomi, hyödyn aikakausi ja varhaiset herätysliikkeet.
Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla - Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800* (SKS 2018).
Yhteystiedot: ella.viitaniemi@staff.uta.fi

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA)

Hämeenlinnan toimipiste (HMA)

Kangasalan seurakunnan arkisto

1 C:1 Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1722–1779.

II Cd: 1 Piispantarkastusten pöytäkirjat 1737–1780

III Ge Maksuunpano ja kantoluettelot 1760–65

Turun toimipiste (TMA)

Uvilan seurakunnan arkisto

Uvilan rippikirjat 1776–1781

Kokemäen seurakunnan arkisto

II Ca:3. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1832–1863

Uvilan kirkonarkisto, Ulvila

II Ca. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1746–1792

Painetut lähteet:

Kalm, Pehr, ja Johan Hydenius. 1765. *Om Liks Begräfwande I Kyrckor och Kyrkogårdar*. Vaitöskirja, Kuninkaallinen Turun akatemia.

Kircko-Laki ja Ordningi 1686. 1986. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Helsinki: SKS.

Ruotsin valtakunnan laki 1734. Viitattu 20.8.2018. <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/1175912.html>.

Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti>

Kirjallisuus:

Gardberg, C. J. 2002. *Kivestä ja puusta: Suomen linnoja, kartanoita ja kirkkoja*. Käännös Irma Savolainen. 2. painos. Helsinki: Otava.

Gardberg, C. J., Henrik Degerman, ja Irma Savolainen. 2003. *Maan poveen: Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Espoo: Schildt.

Hiekkanen, Markus. 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Huhtala, Heikki. 1981. *Seurakunta on elänyt ja uskonut. Ulvilalaista kristillisyyttä 750 vuoden aikana*. Pori: Ulvilan seurakunta.

Jalkanen, Kaarlo. 1986. *Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1721-1809*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Jutikkala, Eino. 1954. *Längelmäveden seudun historia: 2: [2], Kangasalan historia. 2*. Hämeenlinna: Kangasalan kunta.

Juva, Mikko. 1955. *Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600-1808)*. Turku: Helsingin yliopisto.

Kaartinen, Marjo. 2002. ”Uuden ajan alun tilat ja paikat.” Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa*, toimittaneet M. S. Lehtonen ja Timo Joutsivuo, 410-417. Helsinki: Kustannusyhtiö Tammi.

Klinge, Matti. 2002. ”Kulttuurin maantiede.” Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*, toimittaneet Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård, 22-43. Helsinki: Kustannusyhtiö Tammi.

Klinge, Matti. 2006. *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Knapas, Marja Terttu. 2004. ”Hautausmaa ja sepulkraalitaide valistuksen ajan muutoksissa”. Teoksessa *Rakkaudesta Kaupunkiin: Riitta Nikulan Juhlakirja = For Love of the City: Festschrift to Riitta Nikula*, toimittaneet Timo Keinänen, Kirsi Saarikangas, Renja Suominen-Kokkonen ja Hanne Wikström, 40–51. Helsinki: Taidehistorian seura.

Kotivuori, Yrjö. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Odert Johan Gripenberg*. Verkkojulkaisu 2005. Viitattu 15.8.2018. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=U1174>.

Laakso, Veikko. 1994. *Suur-Loimaan historia: 2, Isonvihan päättymisestä 1900-luvun alkuun*. Alastaro: Alastaron kunta.

Laasonen, Pentti. 1991. *Suomen kirkon historia: 2, Vuodet 1593–1808*. Porvoo: WSOY.

Lahti, Emmi. 2016. *Tietäjiä, taikoja ja hautausmaita. Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla*. Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto.

Lehtinen, Erkki. 1967. ”Keskiajalta 1860-luvulle”. Teoksessa *Suur-Uvilan Historia*, toimittaneet Kalevi A. Virkkala, A. Kopisto ja Erkki Lehtinen. Pori: Porin MLK.

Lempiäinen, Pentti. 1967. *Piispan- ja rovasintarkastukset suomessa ennen isoavihaa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Malmstedt, Göran. 2002. *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press.

Moilanen, Ulla, Ilari Aalto ja Veli Pekka Toropainen. 2018. ”In terra prophana. Kuolemaantuomittujen ja syntisten hautaaminen ja rangaistuspaikkojen arkeologinen potentiaali”. *SKAS* (2/2018): 2–19.

Palmroth, W. 2007. *Kertomus Hauhon seurakunnan vaiheista. Muistojulkaisu 600-vuotisjuhlaa varten*. 2. painos. Orivesi.

Pirinen, Kauko. 1976. *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turku: Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli.

Ruuth, J. W. 1899. *Porin kaupungin historia*. Pori: Porin kaupunki.

Sandén, Annika. 2006. Kyrkan, kvinnorna och hierarkiernas dynamik. *Historisk tidskrift* 124 (4): 644–660.

Schönbäck, Hedvig. 2008. *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830. Arkitektur, sanitet och det sociala rummet*. Stockholm: Stockholmia.

Suvanto, Pekka. 1994. *Konservatismi Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Toivo, Raisa. 2006. ”Usko arjessa ja pyhässäkin.” Teoksessa *Suomalaisen ajan historia. Savupirttien Suomi*, päätoimittaja Kai Häggman, 174–191. Porvoo: WSOY.

Viikki, Raimo. 1973. *Suur-Huittisten historia*. Huittinen.

Viitaniemi, Ella. 2014. “An arrogant arrendator and conflict in church renovations in the mid-eighteenth-century parish of Kokemäki.” In *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900*, toimittaneet Olli Matikainen ja Satu Lidman, 157–181. Helsinki: SKS.

Viitaniemi, Ella. 2016. *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.

Viitaniemi, Ella. 2017. “Reawakening medieval tradition: The Issue of Stone Churches in Eighteenth-Century Finland.” Teoksessa *Sacred monuments and practices in the Baltic sea region. New visits to old churches*, toimittaneet Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Anneli Randla ja Tanja Ratilainen, 104–122. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Viitaniemi, Ella. 2018. ”Hyödyn aikakauden talouspolitiikka, vuokratiljely ja tilattomuuden kasvu.” Teoksessa *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*, toimittaneet Riikka Miettinen ja Ella Viitaniemi, 380–417. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Virrankoski, Pentti. 2000. ”Kraftman, Johan. 1713–1729.” Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- Viitattu 15.8.2018. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000402>

Abstract

The change in burial practices in western Finland rural areas as a part of 18th century utilitarianism thinking

This article examines the changes in burial practices and the corresponding development of graveyards as public spaces in early modern rural communities. Discontinuing the use of the burial sites under church floors was a great cultural and social change in late 18th century. This change led gradually to the development of modern cemeteries.

The church, together with the other ecclesiastical buildings, formed the public space in rural communities. The churchyard had different kinds of religious, administrative and social functions. The building and maintenance of ecclesial structures were enacted in law, and authorities supervised their repair and maintenance. The local parish meetings made decisions concerning any (re)building work.

An honorable burial was an important part of Christian life. The most respected burial place was under the church floor. This medieval practice was even increasing during the 17th century. The different burial sites showed clearly the social and wealth differences of parishioners. The most expensive burial chamber was situated closest to the altar, while indigent persons were buried in the churchyard. Social distinctions were also emphasized in other funeral practices.

The old churches were relatively small and church burials had to be limited because of the lack of room and strong population growth. Therefore, the graves inside the church were defined for the farm-owners' families only. The landless people were buried in the churchyard or had to make a double payment for a church grave.

Calls demanding the end of church burials were increasing in the late 18th century. People complained about inconveniences inside the churches. The worst was the stink of the corpses, which was unhealthy and dangerous. The stench was hard to eliminate, although the burial chambers were sealed twice with boards or stone tablets and were caulked with natural materials.

Professor Johan Kraftman, who was a known utilitarian thinker, used his personal authority to stop the church burials in his home church, Ulvila parish. In 1767, he made an initiative, in which he listed the problems of the church chambers resulting from the practice. The parish meeting made a decision to limit the use of the chambers based on Kraftman's thorough proposal. In 1778, the professor demanded a full stop to church burials. He based his plea on common sense, the risks of

damaged health, church history and the Bible. According to Kraftman, every parish member had a right to participate in common church services without being assaulted by the stench of rotting corpses. Kraftman also influenced the end of church burials in three other congregations during the same time.

Church burials were diminishing in late 18th century and were forbidden in Finland in 1822. The churchyards gradually became common cemeteries for all parishioners. The wealthier continued to show social and economic distinctions by gravestones and structures. Over time, a need for new larger graveyards occurred, and, in these, hygiene and tidiness played a larger role. The idea of modern cemeteries was formed and they became parklike public spaces.